

ПРОБЛЕМИ И ОСОБЕНОСТИ НА ЧУЖДООЕЗИКОВОТО ОБУЧЕНИЕ ПО АРМЕНСКИ ЕЗИК

Петър Голийски

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Текстът разглежда двете основни течения за етногенезиса на арменския народ – теорията за автохтонния произход или поне много древното присъствие на арменците на територията на Арменското плато, и теорията за миграцията им. Втората теория – с помощта на сведения от различни писмени източници, разглежда арменците като изселници от Балканите.

Статията разглежда и редица лексикални влияния върху арменския език – от пласта от собствено арменски коренни думи, чиито основи могат да се възстановят или проследят чак до индоевропейския праезик, говорен преди хиляди години от предците на всички индоевропейски народи, до днес.

Keywords: ethno genesis; Armenian people; origin; migration; lexical influence; language

Етногенезисът на арменския народ и днес е обект на спорове и на различни хипотези и теории, някои от които спокойно влизат в графата на паранаучната фантастика. Накратко, две са главните течения в този спор: теорията за автохтонния произход или поне много древното присъствие на арменците на територията на Арменското плато и теорията за миграцията им. Втората теория, която е подкрепена от сведения от древни писмени паметници и източници и което е много важно – успява да систематизира като хронология тези сведения, разглежда арменците като изселници от Балканите. В полза на балканския произход на праарменците свидетелства още Херодот, който изрично споменава, че арменците са изселници от Фригия, а самите фригийци, преди да мигрират от Балканите, се назовавали бриги (Herodotus, Book VII: 73). През V век Стефан Византийски, цитирайки живелия през първата половина на IV век пр.Хр. Евдокс, пише, че „арменците са народ от Фригия и по речта си приличат на фригийци“ (Russell, 1986). На границата на старата и новата ера географът Страбон съобщава, че един от другарите на Язон – Армен,

бил родом от град Армения в Тесалия (Strabon, Book XI, chapter IV: 8; chapter XIV: 12), а около 685 г. арменският географ Анания Ширакаци лаконично отбелязва, че областта Македония има 6 планини и там е „великата Тесалия, откъдето [са] арменците“ [Ճիրալիսցի: Եփրոսի, Ժ].

Първоначално мигриралите от Балканите праарменци се установяват в източно-североизточните части на Анатолия, където хетски писмени паметници от XIV – XIII век пр.Хр. споменават нееднократно за племенния съюз *Хайса* или *Хайаса-Аззи* (арменците и днес се самоназовават с името „хай“) и където от III век пр.Хр. насетне античните автори локализируют страната Малка Армения в противовес на Велика Армения, намираща се източно от нея отвъд река Ефрат. В хода на мирни заселвания и инфилтрации, както и по пътя на заселване като военнопленници от урартските царе, към началото на VI век пр.Хр. на територията на рухналото царство Урарту възниква ранната арменска държава, на която е предначертано да играе ролята на геополитически наследник на Урарту. Съдбата обаче не дава възможност на младата държава да просъществува дълго независима и през 550 г. пр.Хр. Армения е включена в рамките на великата Персийска империя на Ахеменидите, като с това е поставен един 12-вековен период на силно иранско (мидийско, персийско, партско и пак персийско) влияние върху културата, държавните и политическите традиции и езика на арменския народ (Goliyski, 2013: 14 – 26).

Именно това много силно иранско влияние върху арменците е причината първите систематични научни занимания с арменския език да го отнесат към групата на иранските езици. Впоследствие обаче става ясно, че арменският език трябва да бъде обособен в отделна група, невлизаща в която и да е от големите групи на индоевропейското езиково семейство.

Поради сложната историческа съдба на арменския народ и арменската държавност арменският език е търпял редица лексикални влияния през последните 2600 г. Освен пласта от собствено арменски коренни думи, чиито основи могат да се възстановят или проследят чак до индоевропейския праезик, говорен преди хиляди години от предците на всички индоевропейски народи, в арменския език е запазен известен набор от думи, заети от заварените в Мала Азия племена и от заварените урартци. Голяма част от тези думи и днес се употребяват във всекидневната реч. Много повече са за заемките от народи, с които арменците са имали тесни контакти или които са упражнявали политическа власт над Армения през периода VI век пр.Хр. – XX век сл.Хр. Така например общият брой на иранските корени, заети в арменския, е 996. Те се наблюдават още в първите писмени паметници на арменски език от V век, след като през 405 г. св. Месроп Маштоц изобретява арменската азбука. Тематично те обхващат целия спектър от живота на човека. Но ако се отчете и фактът,

че тези корени участват и в много производни думи, броят на иранизмите в арменския език достига 4 – 5 хиляди и повече. Под ирански заемки се разбират заемки от староперсийски и особено от партски и средноперсийски (пехлеви), доколкото заемките от фарси (новоперсийски) са много малко. Съществува и хипотеза, че думите в арменския, окончаващи на „-ндз“ като например *gandz* („хазна, съкровищница“), *brindz* („ориз“) и др., са от мидийски произход, но липсата на документирано запазена мидийска лексика прави тази хипотеза възможна, но не и доказана (Schmitt-Bailey, 1986). Отделно на това и днес в арменската именна система има голям брой древни ирански лични имена, а през Античността и Ранното средновековие арменската аристокрация носи почти изцяло ирански имена. Такива, срещащи се и днес ирански имена, са например *Артавазд*, *Арташир*, *Бабген*, *Михран*, *Вардан*, *Нерсес*, *Хосров*, *Карен* и др.

На второ място като количество в арменския език са заетите корени от старогръцки и средногръцки. Техният брой е 918, а този на латинските корени, навлезли в (старо)арменския език с гръцко посредничество, е 151. Повечето от тези заемки са от областта на литературата, философията, науките и разбира се, християнската терминология.

На трето място са заемките от арабски. Общият брой на арабските корени в арменския език се изчислява на 702, разпределени в най-различни сфери на живота. Арамейските (сирийските) заемки в староарменския са 211 корена. Интересен факт е, че повече от търговската терминология в староарменския е именно от арамейски (сирийски) произход. Сред заетите в староарменския сирийски корени са обаче и редица религиозни и църковни термини, като например „проповед“ (*k'aroz*), „езичник“ (*het'anos*), „свещеник“ (*k'ahanay*), „жрец“ (*k'urm*), „пости“ (*tsom*), „йеромонах“ (*abelay*), „Сатана“. Причина за това е, че първоначално християнството в Армения се разпространява от Сирия от сирийски мисионери, а впоследствие се засилва ролята на гръкоезичните мисионери и на гръцкия като църковен език (допреди 405 г.).

Въпреки многовековното съседство на арменците с грузинците грузинските заемки в арменския език са твърде малко на брой – общо 57 корена. Учудващо малко са тюркските корени заемки, като се има предвид, че арменците се намират с повече или по-малко продължителни прекъсвания под тюркска (селджукска и османска) власт между края на XI и началото на XX век. В съвременния книжовен арменски език турските заемки са само около 170, обаче това е на фона на огромния брой турски заемки в арменските диалекти – около 4000.

Най-екзотични са средновековните заемки в арменския от старофренски и латински чрез френско посредничество. Те навлизат в арменския език от Киликийска Армения, която поддържа през XII – XIV век тесни

връзки с кръстоносните държави в Леванта, където официалните езици са старофренски и латински. Такива заеми са например *kardinal* (от старофр. *cardinal*), *marağaxt*, „маршал“ (от старофр. *mareschalt*), *paron*, „барон, господин“ (от старофр. *baron*) и някои други.

Освен заемките от Античността и Средновековието значително място в лексикалното богатство на арменския език имат и навлезлите в ново и най-ново време чуждици. От новите заеми в арменския език най-многобройни са руските. Причините са отново исторически – от 1828 до 1991 г. Армения под една или друга форма е под руска или руско-съветска власт. Това води до силно навлизане на русизми в арменския език, особено през съветския период. За руските заеми в арменския обаче е характерно, че те в огромната си част не са собствено руски думи, а думи от западноевропейските езици, преминали в арменския с руско посредничество.

Броят на руските заеми обаче, заради разликата от заемките, навлезли през Античността и Средновековието, не е постоянен. След 29 септември 1991 г., когато Армения обявява независимостта си, руското влияние започва да отслабва. За четвърт век в страната се е родило и израсло поколение, което вместо руски изучава английски или други западни езици и което все по-малко знае и ползва руски. В резултат на това и на разпадането на Съветския съюз редица руски заеми от периода 1920 – 1990 г. вече не се употребяват и се срещат само в книги, издавани преди 1990 г.

В противовес на руските заеми, след 1990 г. броят на тези от английски се увеличава. Ако например стари английски заеми от периода 1945 – 1990 г. са думи като *buldozer* (от англ. *bulldozer*), *basketbol* (от англ. *basket-ball*), *boykot* (от англ. *boycott*), *keks* (от англ. *cakes*), *matč* (от англ. *match*), *sportsmen* (от англ. *sportsman*), *futbol* (от англ. *football*), сред новите английски заеми, активно навлизащи в арменския език през последните 10 – 15 години, са например *internet* „интернет“ и *heğavorum* „хеджиране“ (от английското *hedge* – „финансова операция на един пазар за намаляване на риска от загуба на друг пазар“).

В арменския поддържат присъствие и заеми от други европейски езици, като френски, немски, италиански, навлезли през втората половина на XIX и първата четвърт на XX век. Такива са например *avangard* (от фр. *avant-garde*), *balet* (от фр. *ballet*), *kartofil* (от нем. *kartoffel*), *štab* (от нем. *stab*), *vagon* (от нем. *waggon*), *aria* (от ит. *aria*), *mandolin* (от ит. *mandolino*), *makaron* (от ит. *macaroni*), *sonat* (от ит. *sonata*) и др. Общият брой думи в словното богатство на арменския език, включвайки в него диалектните и разговорните, е около 200 000, а речниковият запас на книжовния арменски език наброява около 150 000 думи.

За разлика например от българския език, в който постепенно се е стигнало да отпадане на падежите, в арменския език те са запазили. Това

важи както за източноарменския език, който е официален в Република Армения, така и за западноарменския, който се говори основно в арменската диаспора на Запад и от близо век е спрял да се развива. Навсякъде, където по-нататък в статията стане дума за „арменски език“, под него се разбира съвременният източноарменски език. Нещо повече, от времето на първите писмени паметници, съставени на староарменски език (известен още като *класически арменски* или *грабар*) около първата половина и средата на V век, та до днес в арменския език не се забелязват тенденции към отпадане на падежите. За сметка на това падежите в староарменския (грабар) са претърпели сериозна еволюция и промени в новоарменския (ашхарабар), като в някои случаи те са драстични. В съвременния арменски език падежите са 7 на брой, като напоследък броят им е сведен до 6, след като винителният падеж е „разжалван“ и „разпределен“ към именителния и дателния падеж поради съвпадението на окончанията му за неодушевени премети с именителния и за одушевени с дателния:

Именителен падеж (nłŋŋłłŋłŋł hŋŋŋłł) – изразява подлога в изречението.

Родителен падеж (uŋŋŋłłŋłŋł hŋŋŋłł) – изразява принадлежност.

Дателен падеж (uŋŋŋłłŋłŋł hŋŋŋłł) – показва най-общо предмета или обекта, върху който/когото пада действието.

Винителен падеж (hŋŋŋŋłłŋłŋł hŋŋŋłł) – изразява прякото допълнение в изречението.

Творителен падеж (ŋŋŋŋŋłłŋłŋł hŋŋŋłł) – обозначава предмета/оръдието, с което се извършва действието.

Изходен падеж (ŋŋŋŋŋłłŋłŋł hŋŋŋłł) – изразява местопроизход, изходно място на придвижване и материал, от който е изработен даден предмет.

Местен падеж (ŋŋŋŋŋłłŋłŋł hŋŋŋłł) – показва мястото, където (в което) се извършва действието.

Поради това, че в българския език отсъстват падежи, и заради това, че след 1989 г. у нас руски почти не се изучава, една от най-големите трудности пред българските студенти, изучаващи арменски език, е прилагането на падежите и осмислянето на тяхната роля и функция в изречението. Точно по тази причина преди поотделното занимание с всеки падеж задължително на студентите трябва да се разясни що е това падеж. Основните трудности, пред които арменските падежи изправят българските студенти, са следните.

1. Голяма трудност за студентите е различаването и съответно употребата на *родителен падеж* и *дателен падеж*. Двата падежа имат еднакви

окончания, но както стана дума по-горе, *дателният падеж* показва най-общо предмета или обекта, върху който/когото пада действието, докато *родителният падеж* изразява принадлежност. Поради еднаквите окончания в двата падежа за студентите първоначално е трудно да установят разликата между „*дадох книгата на Карен*“ (в смисъл на „дадох някаква книга на Карен да я чете“) и „*дадох книгата на Карен*“ (в смисъл на „дадох книгата, която не е моя, на някакво трето лице, но която поначало принадлежи/е собственост на Карен“). В случая с родителния падеж за поясняване на смисъла най-добре е да се прибегне до съдържащ остатъци от падеж български превод във вида не на „дадох книгата на Карен“, а на „дадох Кареновата книга“.

Друг начин при превод от арменски на български за разпознаване и разграничаване на родителния от дателния падеж (и който непременно трябва да се казва на студентите) е да се следи за наличието на задпоставения определителен член „-н“. Обикновено той присъства в думи и лични имена, склонени в дателен падеж, но не и в родителен.

Обаче тъй като горното правило не е без изключения, винаги е най-добре да се обръща внимание на словоредата, който в двата случая е различен. Когато става дума за „*дадох книгата на Карен*“ в дателен падеж (в смисъл на „дадох някаква книга на Карен да я чете“), изречението следва да бъде с конструкция „*yes girk'ə tvetsi Karenin*“, а когато става дума за „*дадох книгата на Карен*“ в родителен падеж (в смисъл на „дадох Кареновата книга“), изречението следва да бъде с конструкция „*ues Kareni(n) girk'ə tvetsi*“.

2. Друг голям проблем и трудност при чуждоезиковото обучение на арменски език е словоредът, и особено словоредът при падежите. Обикновено в арменския език глаголът е в края или към края на изречението и за да схване смисълът, преводачът трябва „да чака“ глагола или да изчете изречението, докато стигне до него. Едновременно с това в дългите изречения не само че често има вметнати части, отделени със запетая или с пояснително тире, които при превод не се превеждат на български по реда, в който са на арменски (а „на разбъркано“), но и се употребява поредица от падежи, свързани последователно един с друг и всеки от които пояснява предходната склонена дума. По този начин в едно дълго изречение падежите „излизат“ един от друг по подобие на сегментите на кукла матрьошка. Затова при превода на такива конструкции обикновено се започва отзад напред. Ето един условен пример като илюстрация:

„*Шефът на агенция А към министерството на здравеопазването на Република Армения посети университетската болница „Хераци“.*“

На арменски изречението се конструира по следния начин:

«Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական կապիտալի զարգացման հարցերը կարգավորող Գլխավոր «Հերացի» հիմնադրամի կողմից հիմնադրված»:

Транслитерацията на кирилица е по следния начин, като са подчернени и подчертани всичките случаи на падежи по схемата „матрьошка“:

„Хайайстани Ханрапетутяи арогхджхапахутяи нахарарутяи горцакалутяи А петъ „Хераци“ хамалсаранакан хиванданоцъ айцелец“.

В буквален превод от арменски, запазвайки изходния словоред, изречението е следното:

„На Армeнската (род. п.) Република (род. п.) на здравеопазването (род. п.) на министерството (род. п.) на агенция (род. п.) А шефът посети „Хераци“ университетската болница.“

Изречения с такива конструкции и словоред са често явление в арменските текстове, особено в публицистиката и журналистиката. За да се справят с тях, студентите трябва внимателно да се вглеждат къде какъв падеж има, но най-вече помага практическият опит с подобни текстове.

3. Трети сериозен проблем и трудност при чуждоезиковото обучение на арменски език е многофункционалността на падежите и множеството частни случаи в тях. Например изходният падеж поначало изразява местопроизход, изходно място на придвижване и материал, от който е изработен даден предмет. Същевременно обаче той се прилага и в конструкции от типа на „не съм го виждал от 1 месец“ или „не сме се виждали с/от години“.

Творителният падеж пък освен че обозначава предмета/оръдието, с което се извършва действието, се използва и в конструкции от типа на „купих хляб за 100 драма“, буквално „купих хляб със 100 драма“. Или пък фразата „по този начин“ се изразява „с този начин“.

Едновременно с това студентите винаги трябва да отчитат при превод от български на арменски, че когато изразяват предмет или оръдие на действие, падежът е творителен, но когато се изразява съвместност на действието (например „бях там с брат ми“) конструкцията е „дателен патеж + следлога „със“ или в случая „притежателно местоимение + дателен патеж + следлога „със“.

Друга тънкоcт на арменския език е изразяването на прякото допълнение в изречението. След като винителният падеж беше „разформирован“ и „разпределен“ към именителния и дателния, ако прякото допълнение е неодушевен предмет, то се скланя в именителен падеж, който няма па-

дежни окончания. Ако обаче предметът е одушевен, той получава окончанията на винителния падеж. При превод студентите трябва много бързо да съобразяват това и бързо да „превключват“ от единия падеж към другия.

4. Още една специфика, и то отново свързана със системата на арменските падежи, е, че в арменския език има известен брой от думи, които в родителен и дателен падеж, както и в творителен и изходен, не се скланят по стандартния начин, приемайки съответните падежни окончания, а имат отделни неправилни форми.

Така например думата *hayr* („баща“) в родителен падеж (и в дателен) не получава стандартното окончание „-i“ (*hayri*), както би следвало, а има отделна неправилна форма *hor* („бащин“, „на бащата“). Думата *k'uyr* („сестра“) в родителен (и дателен) падеж вместо очакваното *k'uyri* има отделна неправилна форма *kroč* („сестрин“, „на сестрата“). За да стане ситуацията още по-заплетена, тези неправилни форми се появяват само при скланяне на думите в единствено число, докато скланянето в множествено се подчинява на стандартното правило за прибавяне на окончанието „-i“ към думата, приела преди това суфикс за множествено число – *hayr+er+i*, а не – *hor+er+i*.

Подчинявайки се на тези закономерности, думата „баща“ в ед.ч. в изходен падеж не се скланя, както би се очаквало, чрез добавяне на окончанието „-its“ към основата *hayr*, а основата, към която се добавя това окончание, е неправилната форма на „баща“ *hor* в родителен/дателен падеж – *horits* („от бащата“). И съответно по аналогия за образуване мн.ч. на изходен падеж важи стандартното правило за добавяне на „-its“ към правилната форма на думата със суфикс за мн.ч. – *hayr+er+its*, а не *hor+er+its*.

5. Един вид „компенсация“ за трудностите, които арменските падежи поставят пред чуждоезиковото обучение, е липсата на родове в арменския език и оттам и липсата на съгласуване по род при падежите (за разлика например от руския език). Едновременно с това в арменския език няма и съгласуване на съществителните, когато те са предшествани от бройни числителни. Например на арменски не се казва „20 хляба“, а „20 хляб“, не „5 ножа“ а „5 нож“ („20 hats“, а не „20 hatser“; „5 danag“, а не „5 danagner“).

6. Може би сред най-малките проблеми, които арменският език поставя пред чуждоезиковото обучение, е различният дизайн на главните и малките букви. Обикновено странични хора ме питат „Ама те не пишат ли на кирилица?“. И когато им отговоря с „не“ и им покажа с какви букви пишат арменците, следва озадачено цъкване с език, което прераства в отчаяно махване с ръка, когато им спомена, че арменските букви са цели 39

на брой. Но проблемът с различния дизайн на арменските главни и малки букви до някаква степен е аналогичен на този в кирилицата и латиницата.

Когато св. Месроп Маштоц изобретява арменската азбука през 405 г., в нея има само главни букви, а най-старият арменски ръкописен шрифт е т.нар. *Йеркатагир* (букв. „Желязно писмо“), характеризираш се с големи, заоблени и тумбести букви. През XII век се появяват малките букви в новия арменски ръкописен шрифт, известен като *Болоргир* (букв. „Кръгло писмо“). Между XIII и XVII век болоргирът е масовият шрифт на арменските ръкописи и с едни или други вариации заляга в основата на арменските печатни шрифтове от средата на XIX век насам. Точно появата на новия шрифт *Болоргир* задава и сериозните разминавания в дизайна на арменските главни и малки букви. Например печатната малка буква „п“ („пе“) изглежда като ц, докато главната изглежда като Ч. Печатната малка буква „т“ („тюн“) изглежда като и, докато главната изглежда като S. Печатната малка буква „дж“ („дже“) изглежда като ъ, докато главната изглежда като ъ. Печатната малка буква „дз“ („дза“) изглежда като ѝ, докато главната изглежда като ъ. Печатната малка буква „ч“ („ча“) изглежда като ъ, докато главната изглежда като ъ и т.н.

В заключение може да се каже, че арменският език е сред трудните езици не само заради словното си богатство, но и заради граматиката си. Разбира се, той е много по-лесен от езиците на Далечния изток или от арабския. По-лесен е и от турския, въпреки че турците употребяват латиница. Но пък е по-труден от фарси (новоперсийски). Впрочем при липса на мотивация, труд и старание за изучаване и най-лесният език става труден.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Goliyski, P. (2013). *Armenia i iranskiat sviat I–V vek. (Kulturni, sotsialno-politicheski i ezikovi vrazki)*. Sofia. [Голийски, П. (2013). *Армения и иранският свят I – V век. (Културни, социално-политически и езикови връзки)*. София].
- Russell, J. R. (1986). *Armenia and Iran III. Armenian religion*. (accessible December 2017 at <http://www.iranica.com/articles/armenia-iii>).
- Schmitt, R. & Bailey, H. W. (1986). *Iranian influences in Armenian Language*. (accessible December 2017 at <http://www.iranicaonline.org/articles/armenia-iv>).
- Strabon. (1964). *Geografia v 17 knigah*. Moskva. [Страбон. (1964). *География в 17 книгah*. Москва.]
- (1990). *Herodotus. Istorija. Tom 2*. Sofia. [(1990). *Херодот. История. Том 2*. София.]

Ծիրակացի. – Աշխարացոյց Մովսէսի Խորենացոյ յաւելածովք
նախնեաց. Վենետիկ, 1881 [Shirakats'i. – Ashkharats'uits' Movsisi
Khorenats'woy yawelatsovk' nakhneats'. Venetik, 1881].

PROBLEMS AND PECULIARITIES OF FOREIGN LANGUAGE LEARNING IN ARMENIAN

Abstract. The text discusses the two main trends for the ethno genesis of the Armenian people – the theory of indigenous origin, or at least the very ancient presence of the Armenians on the territory of the Armenian Plateau and the theory of their migration. The second theory – supported by information from various written sources - considers the Armenians as emigrants from the Balkans.

The article also examines a number of lexical influences on the Armenian language – from the layer of its own Armenian root words, whose foundations can be recovered or traced back to the Indo-European language spoken thousands of years ago by the ancestors of all Indo-European peoples, to present days.

✉ **Dr. Peter Goliyski, Assoc. Prof.**

“Classical East” Department
Centre for Eastern Languages and Studies
University of Sofia
Sofia, Bulgaria
E-mail: p.golyiski@uni-sofia.bg